

Bánkiné Molnár Erzsébet

VÁLTOZÁSOK A JÁSZKUN KERÜLET ÉS A KŐVÁR-VIDÉK KÖZBIRTOKOSSÁGAIBAN AZ 1853/54-ES ÚRBÉRI TÖRVÉNYEK UTÁN

**A Jászkun kerület és Kővár-vidék közbirtokosságai
az úrbéri törvények előtt**

Kővár-vidék lakossága éppúgy hajdani katonai szerepének köszönhető kiváltságait, mint az ország belsejében letelepült jászok és a kunok. A 17. század elején (1615-ben) az erdélyi országgyűlés Kővár-vidéket fejedelmi magánbirtokból fiskális uradalommá nyilvánította, az uradalom központja azonban a vár lerombolásáig Kővár vára maradt. A lakosok különleges jogaikért a várhoz tartoztak szolgálatokkal. A 18. században Kővár-vidék egyre inkább megyei jelleget öltött, 1763-ban főkapitánya, Katona Mihály a *supremus comes* címet használta.¹

A jászok és kunok Jászkun kerületbe szerveződése – szintén koronabirtokon – a török uralom megszűnése után, a 17. század végén zárult le. A kerület élén a jászkun főkapitány állt, aki a vármegyétől elkülönült igazgatást, az adóztatást és a jogszolgáltatást is hatalma alatt tartotta. Az említett hasonlóságokon túl csupán a két autonóm törvényhatóság felszámolása történt ugyanazon politikai akarat egységes módszerével. Kővár-vidék beolvasztását a vármegyékbe éppúgy az 1876:33. tc. rendelkezései írták elő, mint a Jászkun kerület felszámolását.

A két törvényhatóság között a legszembevetőbb különbség a népesség etnikai összetételében, a földrajzi és a természeti környezetben, valamint a földbirtoklásban volt. A jászok és a kunok 1239-től szinte Magyarország közepén, a Nagy Magyar Alföld folyókkal szabdaltsíkságán, földrajzilag több részre tagolt területen formálták autonómiájukat. Etnikai sajátosságaik néhány évszázad alatt elhalványultak, keresztény hitre tért magyar nyelven beszélő népességgé váltak. Szálásaik a török uralom végére teljesen igazodtak a magyar falvakhoz.

Kővár-vidék az ország északkeleti peremvidékén a Partiumba tartozott, s annak hányatott sorsában osztozott.² A vidéket szinte körülölelte a Szamos és a Lápos folyó. A szűk folyóvölgyek között a hegyes-dombos területeket, hatalmas erdőségeket, hegyi legelőket viszonylag kevés szántóföld tagolta. Az évszázadok során lakosságában többségbe került a román etnikum, s csupán néhány településen, a hivatali elit és a nagybirtokosok között sikerült megőrizni a magyar többséget. Kővár-vidék társadalmának sajátosságát a nagyszámú kisnemesség

¹ SZENTGYÖRGYI Mária 1972. 35.; BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet 2007.

² Kővár-vidék 1541-től az Erdélyi Fejedelemséghez került, 1693–1733 között a magyar királyság, 1733–1848 között ismét az Erdélyi Fejedelemség része volt, majd 1848–1876-ig Magyarország partiumi törvényhatósága.

adta. Az egytelkes nemesek tömege a környező vármegyék nemességéhez igazodott, s személyes nemesi szabadságait hangoztatta.

A Jászkun kerület szabadparaszti lakossága olyan személyes szabadságok és tulajdoni viszonyok között élhetett, – s ez Kővár-vidékkel összevetve még élesebben látható – ami korát megelőző lehetőségeivel erős jász-kun identitást alakított ki és parasztpolgári fejlődést tett lehetővé már a 18. század közepétől, melyhez alapot a jászkun redemptio és a jászkun földtulajdon teremtett. A Jászkun kerületben nemesi birtok nem lehetett. A kerületben lakó nemesek nemesi birtokai, ha voltak, a kerületeken kívül terültek el, nemesi előjogaikat csak a kerületeken kívül érvényesíthették maradéktalanul.

Témánk szempontjából különösen fontosak a két autonóm terület földbirtoklásában kimutatható eltérések. A kerület földje kincstári főtulajdonból földesúri tulajdonba, majd zálogba került, s az 1745-ös redemptio után szabad rendelkezésű jászkun földtulajdon lett. A megváltott földön szilárd birtokszerkezet alakult ki. Az egyes települések földterületének megközelítően a felét az osztatlan közös redemptus tulajdonban hagyott határrészek képezték. A határ többi részét egyéni birtokba adták, ezek voltak a tőkeföldek. A felosztatlanul hagyott közös puszták – akár legelőnek, akár nyilas osztású határközösségben használt kertföldnek hasznosították – a tőkeföld járulékai maradtak. Akinek tőkeföldje volt, az részesült az osztatlan közföldből. Az elvek minden jászkun településen azonosan érvényesültek, eltérés a különböző hasznosítású területek arányaiban, illetve a tőkeföld megnevezésében mutatkozott. A birtokigazgatási és a politikai igazgatási jogok összefonódtak, hiszen a politikai jogok forrása a földtulajdon volt. Minden jászkun községben a redemptusok közössége rendelkezett az osztatlan közös föld hasznosításáról, és a földhöz kapcsolt jogaiból eredően rendelkezett a beneficiumokról. A birtoklás szabályozását azonban nem külön közbirtokossági vezetők koordinálták, hanem a helyi tanácsok, melyek az egész település önkormányzatát irányították. A tanács tagjait a redemptusok választották maguk közül.

Kővár-vidéken a földbirtoklásban a kincstári főtulajdonon kétféle birtoklási mód alakult ki: földesúri és a magukat nemesnek tartó szabadalmások földbirtoklása. Előbbi jobbágytelkekre, allodiumokra, majorságokra tagolódott. Utóbbiak közbirtokosságokba tömörültek. A birtok- és szabadságjogok tekintetében sokszínű települések szabadságaihoz csekély lehetőségeivel a helyi önkormányzat és az úgy nevezett közföld, a falu földje adott némi támaszt. A közföld mindaddig, amíg a vidék a kincstár kezelésében volt, mindenki földjének, szabad prédának számított. Amikor a fiskális jogokat megkapta a Teleki família, ők megpróbálták kordába szorítani a közföld használatát. A nemesi közbirtokosok viszont éppen ellenkezőleg az allodizált birtokokat szerették volna újra közfölddé tenni, az ősi állapot szerint. A 18. század végére a felvázolt érdekek alapvetően megszabták egy-egy település birtoklási, társadalmi szerkezetét. Kővár-vidéken a tisztségviselők a nemesek közül kerültek ki. Közülük a nemesek hadnagya és a falu, azaz a parasztok bírója települési szinten irányított úgy, hogy a falu két közössége a sessionatus nemesek és a parasztok megtartották külön szervezetüket. Szerény autonóm jogaik az öngazgatás részterületeire és a földhasználatra vonatkoztak.

A két törvényhatóság közbirtokosságainak sajátos birtokviszonyait ismerve, felvethetjük a kérdést, megfeleltek-e ezek a sajátosságok a nemesi közbirtokosságok ismerveinek.

A nemesi birtokközösségek országszerte már a 17. századtól külön szervezeteket hoztak létre a közös feladatok végzésére, irányítására. A Jászkun kerületben e szervezetek csak a 19. század közepén kezdtek formálisan megalakulni. A compossessorátusban a birtokosok birtokrészeinek arányát az egészhez viszonyítva állapították meg, s a részek nem csak eszmeileg, ténylegesen is birtokukban voltak. A közös vagyon tulajdonjoga a compossessorátus tagjait együttesen illette meg. A nemesi közbirtokosság mint testület gyakorolta a földesúri jogokat. A közös haszonvételek kezelésére a birtok nagyságtól függően kevésbé vagy jobban differenciált külön igazgatási szervezetet hoztak létre. A birtokosság irányító testületének tagjait a birtokosok közgyűlésében választották, amelynek számadással tartoztak. A nemesi közbirtokosságok a közös ügyek intézésére külön iratkezelést folytattak, s ha ez utóbbi esetenként a községi előjáróság irataival együtt történt, akkor is elkülönült a közbirtokossági számadások vezetése és kezelése. Mint jogi személyt, a nemesi közbirtokosságot illette a földesúrnak járó malomjog, mészárszékjog, kocsmajog, sőt esetenként külön földesúri jövedelmeik voltak. A felmerülő közös költségekhez a birtokostársak birtokrészeik arányában járultak hozzá, ugyanígy birtokarányos volt a szavazati jog. Kállay István kutatásai azt bizonyítják, hogy a nemesi közbirtokosság közgyűlése mint a közbirtokosság legfőbb döntéshozó szerve, olykor földesúrként a bíraskodás jogát is gyakorolta, s magát sedes dominálisnak, úriszéknek nevezte.³ Általában elmondható, hogy a nemesi közbirtokosságok, akár megelőzte létrejöttük a nemes község politikai szervezetének kialakulását akár nem, beleszóltak a község politikai életébe, de fordítva ez a jog kevésbé érvényesült. A nemes község előjárósága a közbirtokosság ingatlanügyeiben nem ítélezhetett, az ilyen ügyek közvetlenül a vármegye hatásköre alá tartoztak.

A nemesi közbirtokosságok és nemesi községek sajátosságait és egymáshoz való viszonyát a jászkun közbirtokosságokról 1998-ban írott tanulmányomban már vizsgáltam, és megállapítottam, hogy a jászkun közbirtokosság nem tekinthető azonosnak a nemesi közbirtokossággal a compossessorátus megnevezés nem alkalmazható a jászkun közbirtokosságokra.⁴ Oroszi Sándor Karcag közbirtokosságának működését vizsgálva hasonlóan vélekedett.⁵ A jászkun közbirtokosságok osztatlan jászkun földtulajdon felett szabadparaszti jogosultságokat gyakoroltak. Ez a sajátos állapot az 1840. évi tagosítási törvény majd az 1853-as úrbéri pátenst hatásköre lényegi változásokon ment keresztül.

Kővár-vidéken a közbirtokossági szervezet iratai vagy elpusztultak, vagy még lappanganak valahol, működésüket közvetett adatok tanúsítják, többnyire vitás ügyekben található utalás a tevékenységükre. Itt a nemesi közbirtokos földre vonatkozó jogosultságának mércéje az *antiqua telek* volt. Az *antiqua sessio* – a fogalom ismert volt a székely vidéken is – a nemesi jogokat hordozó jelkép

³ KÁLLAY István 1978.

⁴ BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet 1998.

⁵ OROSZI Sándor 1986. 129–144.

volt, ami után birtokosa a közföld használatára is jogot kapott. Maga az antiqua eredetileg belső telek volt, ahol a lakóház állt. Mivel a helyi szokásjog szerint a töredék és a foglalt antiquák ugyanúgy birtoklási lehetőséget, használatbeli részesedést teremtettek a közhatárból, mint az eredeti egész antiqua, a kismanesek száma nagymértékben megnőtt. A nemesi közbirtokosságba tartozást a 18. század végén már az antiquák teljes elaprózódása sem akadályozta. A nemesi közbirtokos nagykorú fiának vagy a vejének elég volt a közföldből akkora területet foglalni, ahol egy házacska elfért, s máris a compossessorok közé soroltatott. A nemesi közbirtokosok 1803-as összeírása bizonyítja, ha a más vidékről beköltözött beházasodott a helyi nemesi közbirtokos családjába, osztozhatott a szülőkkel vagy foglalt egy darab erdőt a közföldből, kiirtotta és ott szántót létesített. A házasság volt az első, a foglalás a második lépés azon az úton, amelyen a jövevény a nemesi közbirtokosok közé kerülhetett. A birtokok aprózódtak, miközben a kismanesek létszáma egyre növekedett.

A szántóföldi gazdálkodás határközösségben folytatott kétnyomásos ugarolós rendszerben zajlott. A legeltető állattartáshoz legelőnek használták az ugart és az erdei tisztásokat éppúgy, mint a gyepes területeket és irtásokat. A nemesi közbirtokosság Kővár-vidéken is a jobbágyparaszt községgel osztozott a faluhatáron, de nem voltak alávetve a földesúri joghatóságnak, azt nem is ismerték el. Túlzott nemesi öntudatuk paraszti életmódot takart, ugyanekkor erős összetartó erőnek bizonyult. Az agilisak, az irtással birtokot foglalt kétes nemesek, befogadása csakis a nemesi közbirtokosság egyetértésével történhetett.⁶ Kérdés, Kővár-vidék compossessorátusaiban történtek-e változások az 1854-es úrbéri pátens hatására, és miként zajlottak ezek a változások?

A két szabad kerület közbirtokosságai az 1853 és 1854 évi úrbéri törvények után

Az 1853-as és 1854-es év úrbéri pátensei nyomán, Magyarországon a Partiumban és Erdélyben is megkezdődhetett a jobbágyi kötöttségek és szolgálatok alól felszabadultak tulajdonszerzése és gazdálkodásuk új alapokra helyezése. Mindez kihatott a nemesek földbirtoklására és határhasználatára, változások történtek a szabadparaszti jászkun lakosság földbirtoklásában is.

A jászkun települések redemptusai tulajdonosi jogaik védelmében már az 1848-as szabadságharc idején megkezdték a birtokosság közös vagyonának és a település vagyonának elkülönítését. Az elkülönülés stációi helységenként nyomon követhetők. Megállapítható, hogy a folyamat az 1840: XXX. tc. hatására kerület szerte lendületet vett tagosításoktól indult. Az 1848-as törvények nyomán megnyílt pusztavásárlási lehetőségek, majd az 1850-es években megkezdődött közös jászkun puszták felosztása tovább sürgette a vagyon elkülönítést.⁷ Nem hagyhatók figyelmen kívül az új adóztatási rendelkezések sem. 1850. november 20-án a polgári adóztatásról szóló rendelet szerint a közös birtokokra

⁶ PALÁDI-KOVÁCS Attila 2004.166–190.

⁷ A tagosítások lebonyolítását és migrációs következményeit lásd: BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet 2005. 256–263.

községenként egy összegben vetették ki a földadót, amit helyben tovább osztottak a birtokosok részaránya szerint. Ezt a részarányt azonban nem lehetett egyértelműen kimutatni.⁸ A Jászkun kerületben összességében a föld mintegy 50%-a osztatlan közös birtokossági tulajdonban volt. 1855. július 7-én elhatározták, felosztják a Jászkun kerület közös tulajdonát, Páka- és Mérges pusztát. Pákát a kerületek 24 helysége között osztották fel, Mérges Jászberénynek jutott. A felosztáskor a főkapitány figyelmeztette a községeket, hogy a nekik jutó pusztarész kezelésében az érintett helyi birtokosság szabad kezet kapott, s a pusztarészeket mindenütt a közbirtokosságra telekkönyvezték. Az új tulajdonosi szerkezet törvényesítéséhez azonban hiányoztak a megfelelő szervezeti keretek. A kerületben „szervezett közbirtokosság ott működött, ahol a közlegelőben érdekelt birtokosság megalakította a maga választmányát és vezetőségét és intézte a birtokosság ügyeit”.⁹ Az elkülönülés első stációja az önálló birtokossági pénztárak megalakítása volt.

A törekvést felerősítette, hogy az újonnan megalakult önkormányzati testületekben, a képviselőtestületekben, döntéshozó pozícióba kerülhettek azok is, akik nem tartoztak a redemptus birtokosok közé. A birtokosság nem tűrhette, hogy ügyeibe a birtok nélküliek beleszóljanak, tulajdonának hasznosításáról döntsének, ezért megkezdődött a települési igazgatás és a birtokossági igazgatás szétválasztása. A folyamat nem ment zökkenésmentesen, hiszen minden Jászkun kerületi helységben a polgármester irányítása alatt működött a közbirtokosság és a települési önkormányzat, s a közbirtokosság vezető egyéniségei között szenátorok, városi és kerületi tisztségviselők, képviselők is voltak.

A Jászkun kerületben elsőnek – 1848. márc. 21-én – Félegyházán (Kiskunfélegyházán) alakították meg a birtokosság külön pénztárát, hogy Kötöny puszta megvásárlását a városi pénztáraktól függetlenül intézhessék, majd a megvásárolt pusztát a közbirtokosságra telekkönyveztették. A továbbiakban a birtokossági pénztárban kezelték azokat a jövedelmeket, amelyeket a várostól visszaszerzett földbirtokok hoztak.¹⁰ E pénztárból fejlődött ki és önállósodott mint a tanácstól független jogi személy, a félegyházi közbirtokosság.¹¹

Majsán (Kiskunmajsán) 1859-től kezdődtek meg a birtokosság önállósulási törekvései, de néhány külön vezetett jegyzőkönyvön kívül a folyamatról nincsenek ismereteink.

Halason (Kiskunhalason) 1853 után megkezdődött a határ felmérése, minek során a tanács, – hogy kifizethesse a város adósságát – a birtokosok hozzájárulása nélkül eladta a vízállásos területeket. A jogsértő akció nagymértékben hozzájárult a közbirtokosság jogi elkülönülésének sürgetéséhez. A tagosítások elhúzódása miatt azonban csak 1863-ban a június 12-i birtokossági gyűlésen tűzték napirendre a gazdasági gyűlések „szervezésének” kérdését, és 80–120 tagból álló közbirtokossági képviselőtestület létrehozásáról döntöttek. A szervezéssel a főbíróat bízták meg, azzal a kikötéssel, hogy „*e város nagy-, közép- és kisbirtoko-*

⁸ KISS József 1968.

⁹ HAGYMÁSI Sándor 1986. 80–107.

¹⁰ SZERELEMHEGYI Tivadar 1882. 139–140.

¹¹ FEKETE János 1981. 92–94.

saiból, értelmesebb osztályából, úgy a kereskedő és szegényebb osztályból, 120 tagból álló birtokos névsorát” a főkapitányhoz terjessze fel megerősítés végett.¹² A főkapitány megerősítő válaszát a július 16-i gazdasági gyűlésen ismertették.

Kunszentmiklóson 1865-től külön Gazdasági Bizottmány alakult. Ez még nem közbirtokosság, csupán annak előképe, 17 tagja volt, élén a főbíró állt, tevékenysége a helység anyagi viszonyainak a rendezését célozta.¹³

A Nagykun kerületben a karcagi közbirtokosság szervezeti önállósodását részletesen bemutatja Oroszi Sándor. Kutatásaiból tudjuk, hogy 1882-ben fogadták el az alapszabályt, ezt tekinthetjük olyan mérföldkönek, ami a várostól függetlenedett közbirtokossági szervezet létrejöttét jelzi.¹⁴ A földtulajdon polgáriásítása és tulajdonosainak szervezett közbirtokossággá alakulása azonban Karca-
gon is a különböző pénztárak elkülönítésével kezdődött.

Túrkeve levéltárában 1862-től van közbirtokossági jegyzőkönyv, ez a testület azonban inkább a városi közgyűlést helyettesítette, nem tekinthető a túrkevei közbirtokosság szervezettnek.¹⁵ Az 1862-es jegyzőkönyvet tanulmányozva azt állapíthattam meg, hogy Túrkeven közbirtokossági gyűlésnek nevezték azt a fórumot, ami, az ismert okok miatt, a városi közgyűlést helyettesítette.

Kisújszálláson is csupán vagyon elkülönítés történt, a közbirtokosság, a presbitérium és a képviselőtestület jelentős mértékben átfedték egymást. Ez érzékelhető a személyi összetétel és a napirendek vizsgálatánál.¹⁶ A közbirtokosság, mint jogi személy, 1862-ben megvásárolta a kecskési birtoktestet,¹⁷ a vételárra a Budai Takarékpénztártól vettek fel kölcsönt és cserében lekötötték az akkor még osztatlan közös legelőt. 1867-ben az 1167 magyar hold Becsey birtoktestet vásárolták meg.¹⁸ A pénzügyi akciók a közbirtokosság jogi önállóságát bizonyítják. Szabályozták a közlegelőn való állattartást, bérbe adtak szántóföldeket, kaszálókat, kölcsönt vettek fel és fedezetül a közös legelőt kötötték le.¹⁹ A közbirtokossági tulajdon használatából kiszorították azokat, akik nem voltak közbirtokosok. 1866-ban, aki nem volt közbirtokos, az a közlegelőn csupán 1 számos jószágot legeltethetett, azt is 6 forint legelőbérért. Mindezeket a vagyoni jogi ügyleteket úgy bonyolították, hogy elfogadott alapszabályuk 1895-ig nem volt.²⁰

Kunszentmárton közbirtokosságának jegyzőkönyvei 1857-től 1876-ig hiánytalanul megmaradtak, az önállósodási törekvésekre azonban már az 1854. évi számadások utalnak. 1854-ben Kunszentmártonban volt külön tőkegazdasági pénztár, tagosítási pénztár, pákai pénztár, de a teljesen elkülönült gazdasági

¹² BKML [Bács-Kiskun Megyei Levéltár] Kh. lt.[Kiskunhalas levéltára] Gazdasági gyűlés jkv.[jegyzőkönyv] 1863. jún. 12. 9. jkv. sz.[jegyzőkönyvi szám]

¹³ BKML Kunszentmiklós lt. Gazdasági választmányi gyűlés jkv. 1865. december 2. 91. sz. A Gazdasági Választmány jegyzőkönyvét 1865-1867-ig vezették.

¹⁴ OROSZI Sándor 1986.

¹⁵ HAGYMÁSI Sándor 1986. 80–107.

¹⁶ SZML Kisújszállás lt. tanácsi jkv. 1866. szept. 23.–258. sz.

¹⁷ ZSOLDOS István 1988. 37. l.

¹⁸ ZSOLDOS István 1988. 45.

¹⁹ SZML [Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár] Fasc. 345.,451/1863. ikt. sz.

²⁰ SZML Szolnok vármegye th. biz. 29243/1895. kgy.

pénztár a járási kapitány rendeletére csak 1857-ben alakult meg. Ettől kezdve a gazdasági pénztár élén a közbirtokosok közül választott fizetett pénztárnok állt, bár függetlenségét megkérdőjelezi, hogy a tisztség betöltéséhez főbírói megerősítésre is szükség volt. Igaz, a főbíró a közbirtokosság választmányának elnöki tisztségét is betöltötte. Azt viszont már nem tűrte el a birtokosság, hogy a pénztár kezelésébe a kapitány – aki nem volt közbirtokossági tag Kunszentmártonban – beleszóljon. Ezért a pénztár kezeléséről alkotott kapitányi rendelkezés ellen óvást emeltek, mert „*e gazdaság, melly kizárólag az egyes birtokosság sajátja, s így mint magány pénztár tekintendő, mi miatt a járási kapitányság gyámsága alá nem tartozik, ettől semminemű beavatkozást el nem fogad.*”²¹ 1859-ben Kunszentmárton pákai résztulajdonát a félegyházán székelő cs. kir. hitelleltekönyvi főbiztos helyszínelő bizottsága előtt a kunszentmártoni közbirtokosság tulajdonának vallják be. Vagyoni és szervezeti önállósodásuk fontos állomása 1862-ben az alapszabály elfogadása. Az alapszabály mutatja, hogy bár a szervezet jogi elkülönülése formailag már megtörtént, a földtulajdonlás még az 1848 előtti szerkezetet őrzi. Az 1.§-ban leszögezik, hogy a „*közbirtokosság célja a város területén kívül fekvő – a belső határbeli, valamint a csorbai, mesterszállási, és pákai puszták határa területén közös osztatlan állapotban levő földek, és épületek felett minden felsőbb hatósági befolys nélkül tulajdonos joggal intézkedni és határozni*”²². A kerületek autonómiájának eltörléséig új alapszabály nem született.

A Jász kerületből a jászberényi közbirtokosság külön testületként való megszerveződését Cseh Géza²³ tanulmányából ismerhetjük. A redemptio során a jász települések jelentős kiskunsági területeket is megváltottak. 1750-ben a Belső Jászság területe 175 498 kh volt, a kiskunsági pusztáiké pedig 83 379 kh.²⁴ Az 1850-es évektől megkezdődött a kiskunsági jász puszták felosztása, s ott új községek megalakulása. A közös föld tulajdonosi szerkezetének megváltoztatásáról a közbirtokossági gyűlésekben születtek döntések. 1855-ben a közbirtokosság tulajdonába került Mérges pusztá 4231 kh-as területe, amit a közbirtokosság bérbe adott a város közelében lévő hajtai résszel együtt. A befolyt összeget a közbirtokosság tagjai között azok legelőilletményének arányában szétosztották.²⁵ Az ügyek közvetlen intézésére létrehozott választmány 1854-ben már létezett.²⁶ A külső kiskunsági puszták felosztása és részben leválása Jászberényről az 1860-as évekre lezajlott.

A Jász kerület többi községében is megkezdődött a közbirtokosságok szervezeti átalakítása. Jászszentandrásán, ami korábban Jászárokszállás pusztája volt, hamarabb szerveződött meg a közbirtokosság, mint a község. A jászszentandrásiaknak 1874-ben külön közbirtokossági jogtanácsosuk volt, holott községi rangot csak 1886-ban kaptak. Jászfákóhalmán 1873-ban felvetődött a közbirto-

²¹ SZML Kunszentmárton gazdasági gyűlések jegyzőkönyve 1857. január.

²² SZML Kunszentmárton birtokossági jegyzőkönyve, 1862. július 20.

²³ CSEH Géza 1990/a.

²⁴ FODOR Ferenc 1942. 102.

²⁵ CSEH Géza 1988. 103.

²⁶ SZML Jászberény lt. tanácsi jkv. 113/1854.

kosság pákai pusztarészének eladása, hogy az érte kapott pénzből megalakulhasson a közbirtokosság külön gazdasági pénztára. A pénzt a javaslattevő kamatoztatta volna, s esetleg, amikor elegendőre felszaporodott, birtokvásárlásra fordíthatta volna a közbirtokosság.²⁷ Az ötlet kivitelezéséről nincs tudomásunk.

Áttekintéséből – bár az iratok hiánya miatt nem teljes – megállapítható, hogy az 1850-es évektől szinte minden helységben először a közbirtokosság pénzügyi önállósodása történt meg. A közbirtokossági és a községi vezetés személyi állománya viszont továbbra is nagymértékben azonos maradt. A szervezeti zűrzavar megszüntetésére 1863-ban a jászkun főkapitány elrendelte, hogy a birtokosság ügyeit külön közgyűlés intézze, amelyben a redempciós birtokok nagysága szerint – három kategóriába osztva a redemptusokat – választhattak tagokat.²⁸ A rendelkezés hatására szervezeti szabályzatok, közbirtokossági bizottmányok keletkeztek, de ezek a bizottmányok elsősorban a vagyon elkülönítést tekintették feladatuknak. 1867 előtt egyik településen sem alakult meg formálisan, vezetőséggel és működési szabállyal rendelkező közbirtokosság.

A kiegyezés után a megváltozott politikai helyzet és a közigazgatás átszervezése nyomán a közbirtokosok önálló testületeket alakítottak. A szervezeti kérdések kidolgozásával a Jászkun kerület külön közgyűlési küldöttséget bízott meg. A legfontosabb kérdés a birtokosság képviseleti és szavazati jogának meghatározása volt. Az alapelvet az 1868. januári kerületi közgyűlés mondta ki: „*birtokügyekben a közbirtokosság, törvényeink értelmében csakis birtokaránylag szavazhat*”²⁹. A közgyűlési bizottság javaslata a községi törvény megszületéséig irányadónak bizonyult, utána a birtokossági képviselőtestületeket a községi képviselőtestületek mintájára, a virilizmusra támaszkodva alakították meg. A legtöbb helységben csak a század végére, a birtokszerkezet átalakulását övező társadalmi konfliktusok között tisztázódott a közbirtokosság szervezete.

Kővár-vidéken a szántók határközösségben történt kétnyomásos művelését a jobbágyföld felszabadítása sem ingatta meg. A változatlanság kényszerűségből is konzerválódott, hiszen sem az erdők, sem a legelők tulajdonjogi elkülönítése nem történt meg. Annak ellenére nem, hogy a Teleki família már a 18. század végétől több kísérletet tett az allodiális erdeik és legelőik elkülönítésére, valamint a kismemesi birtokok és a falu földjeként számon tartott közföldek behatárolására. Kővár-vidék autonómiájának megszüntetéséig, azaz 1876-ig közgyűlési téma maradt a birtokszabályozás megoldatlansága. Kővár-vidék kismemesi társadalma védte a kiváltságait, és a szokásjogba kapaszkodott földbirtoklását. Egy-egy településen a nagybirtokos földesurak a volt úrbéresek és a nemesi közbirtokosságok határhasználati vitáinak tisztázását a politikai bizonytalanság is nehezítette. 1861-ben, miután ismét megalakult Kővár-vidék önkormányzata és helyreállt az autonómia, a közbirtokosságok szorgalmazni kezdték a birtokrendezést és a határhasználat szabályozását. Az első megyei közgyűlést 1861. március 23-án Nagysomkuton a szabad ég alatt tartották, mivel korábban leégett a vidék köz-

²⁷ Jász-Kürt, 1873. 19. sz. Jászájlóhalma pákai közbirtokáról lásd még: FODOR István Ferenc 2009.

²⁸ SZML Karcag tanácsi jkv. 1863. 148.

²⁹ Jászkunság, 1868. január 19. 23.

ponti hivatalának számító ún. megyeháza.³⁰ Megtörtént a tisztújítás. Mivel a vonatkozó úrbéri törvényszék csak 1858-ban kezdte meg működését, s az úrbéri követelések beadására kitűzött 3 év türelmi idő még nem telt el, felélénkültek a birtokperek, amelyek a nemesi közbirtokosokat sem hagyták érintetlenül. Gróf Teleki Miksa hosszúfalvi uradalmához például 19 településen tartoztak birtokok, s az elkülönítési perek az úrbéreseket és az egyházi nemeseket, ezáltal a nemesi közbirtokosságokat is érintették.³¹

Életben volt az 1858. évi erdőtörvény, amely az erdők kitermelését a magán-erdőkben is hatósági engedélyhez kötötte.³² Ebből eredően a nemesi közbirtokosok erdőhasználatába beleszólási jogot nyert a vidék legfőbb közigazgatási hatósága a közgyűlés, amely fellebbezési fórum volt a közbirtokossági gyűlések határozatai felett. A rendezés megoldatlanságát mutatja, hogy 1865-ben Kővárvidék 92 községe közül csak Hosszúfaluban történt megegyezéssel birtokrendezés. Az úrbéri viszonyok rendezettsége tekintetében vidékünk a magyarországi megyék közötti sorban hátulról a harmadik volt. Rendezetlenebb birtokviszonyok csak Krassó- és Zaránd megyében voltak.³³ A rendezetlenség a rendkívül szegényes paraszti életmódot folytató nemesi közbirtokosokat már-már megéltetésükben veszélyeztette.

A szakállasfalui nemesi közbirtokosság legeltetési jogának védelmében egyenesen a kincstárt perelte be Kővárvidék Polgári Törvényszékén. A bíróság kötelezte a kincstárt mint birtokost, hogy Szakállasfalu összes nemességének az addig gyakorolt szokás szerint továbbra is díjtalan legeltetést engedjen a vitatott Miller nevű erdőben.³⁴ Az indoklás szerint a perben a közbirtokosság bizonyította, hogy a szakállasfalui nemesség a legrégebbi időktől szabadon legeltetett. Bemutattak egy 1740-ben keletkezett egyezséget, ami visszautalva a még régebbi időkre, tartalmazta azt a kitételt, hogy „*a legeltetési jog előbbi szabad gyakorlatában meghagyatott*”. Előadták, hogy az 1739–40-ben elkészült szabályozásból – a helybeli jobbágyok, zsellérek és a közbirtokosok közötti viszony rendezésére – nem következhet a nemesek jogainak korlátozása. Sajnos a szabályzatot nem írták be a jegyzőkönyvbe.

A legeltető állattartás a legfontosabb jövedelemforrásnak számított, s akadályozása a közbirtokosok között vitákat, sőt erőszakos fellépéseket okozott. Némelyek a birtok szabad használatára hivatkozva megpróbálták változtatni a szokásjogon. Kisbunyon és Latzkonyán például, néhány közbirtokos művelésbe vonta a nyomást. A legeltetést akadályozó cselekedet miatt a sértett állattartók a közbirtokosság fellebbviteli hatóságához, a vidék közgyűléséhez fordultak panasszal. A közgyűlés hosszas vizsgálódás után az ugarlegelő megtartása mellett

³⁰ Megyei alkotmányos mozgalmak... 1861., 215.

³¹ A 19 település: Pribékfalva, Magosfalva, Hagymáslápos, Nagysomkut, Törökfalva, Berkesz, Berkeszpataka, Nagynyíres, Kiszfentős, Erdőaranyos, Pusztahidegkut, Szappanpataka, Berzencze, Garbonacz, Tresztia, Drágavilma, Csolt, Butyásza, Kisbuny.

³² GARDA Dezső 2002.

³³ Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények, 1965. év, I. köt.

³⁴ SZSZBML [Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár] IV. B. 1053. Ülésjegyzőkönyv 1866–67. 33–36. p.

döntött. Határozatba foglalták, hogy amíg a törvényes rendezés, azaz a birtok elkülönítések nem történnek meg, a legeltetés rendje az 1848. évi status szerint tartasson meg.³⁵

Hasonló panaszok érkeztek a közgyűléshez Szurdokkapálnakról és Karlyáról.³⁶ A közgyűlés döntési joga nem terjedt ki azokra az ügyekre, amelyek kizárólag nemesi közbirtokosokat érintettek. Ezeket a panaszokat bíróság elé utalták. A közbirtokosságok törekvéseit a magyar többségű Berkesz nemesi közbirtokosságának beadványain keresztül tekinthetjük át. A beadványokból látható, hogy a közigazgatási hatóság legjobb megoldásnak a halogatást találta. Úgy gondolták, a határhasználat maradjon változatlan keretek között, úgy ahogyan 1848 előtt volt, abból baj nem lehet. Az erdőket a biztonság kedvéért zár alá vették, a szántókon továbbra is a kétnyomásos gazdálkodást pártolták. A zár alá vett erdőkből csak a közbirtokosság engedélyével termelhették ki a fát. Péchy László Berkesz egyik nagybirtokosa 1866-ban 276 szálfa kivágására kért engedélyt a közbirtokosságtól, de csak 88-ra kapott lehetőséget. Péchy a megyei közgyűléshez fordult, de a közgyűlés nem módosította a közbirtokossági határozatot. Alig két év elteltével 1868 februárjában ismét közgyűlési téma lett a közbirtokossági erdő használata. Ekkor Péchy László, Katona Miklós, gróf Teleki Sámuel, gróf Teleki Eduárd, gróf Teleki Miksa kérte, hogy a zár alá vett közbirtokossági erdőből a megállapított tűzifán, illetőleg az évente 6 holdanként levágandó illetményen kívül a már megkezdett arányosítási per befejezéséig senkinek ne engedessen fakivágás.³⁷

A fenti ügyekből a berkeszi közbirtokosság rendszeres tanácskozásaira következtethetünk, s tudjuk, hogy határozataikat szavazattöbbséggel hozták, ami ellen a kisebbség rendszeresen a megye közgyűléséhez fordult panasszal. 1868 szeptemberében például szavazattöbbséggel határozott a nemesi közbirtokosság az 1848 előtti határhasználat helyreállításáról.³⁸ A közgyűlés időtartama alatt a közbirtokossági és más határhasználati ügyekkel ténylegesen az illetékes szolgabíró közbejöttével a kisgyűlés foglalkozott.

Az erdei legeltetésről Berkeszen 1869-ben döntött Kővár-vidék kisgyűlése. Kihirdették, hogy a legeltetési jogot az úrbérrendezés lezárulásáig bérbe kell adni. A közbirtokosság azonban nem fogadta el a döntést, ragaszkodott az 1848 előtti szokásrendhez. Ugyanekkor került napirendre az ugarlegeltetés témája. A közbirtokosság többsége a kétfordulós szántóföldi művelés meghagyása mellett foglalt állást, azzal a kikötéssel, hogy a határozat csak az 1870. évi aratás után lépjen életbe.³⁹ A határozattal csaknem egy éve húzódó vitára tettek pontot, hiszen az első fellebbezés a közbirtokosság ugyanilyen tartalmú határozata ellen még 1868 szeptemberében érkezett a közgyűléshez, onnan eljutott a belügyminiszterig, majd ismét a közgyűlés elé került, amíg végül megszületett az eredeti

³⁵ SZSZBML IV.B. 951. Kővárvidék közgyűlési jkv. 1868. ápr. 14.

³⁶ U.o.

³⁷ SZSZBML IV. B.951. közgyűlési jkv. 1869. febr. 15. kisgyűlés

³⁸ SZSZBML IV. B: 951. közgyűlési jkv. 1868. szept. 21. kisgyűlés

³⁹ SZSZBML IV.B.951. 1869. nov.8. kgy. 249–250. p.

közbirtokossági határozatot helybenhagyó döntés. A változatlanság mellett szavazó közbirtokosok győztek.

Az idézett vitákból is megállapítható a nemesi közbirtokosság folytonossága. Sajnos a szervezet ügyintézésének belső dokumentumait nem ismerjük, szabályozó tevékenységükre azonban közvetett adatokból következtethetünk. Közvetett ismereteink vannak, például a pusztahidegkúti közbirtokosság legeltetési szabályzatáról, mert azt a vidék közgyűlése elé terjesztették.

Pusztahidegkúton a közbirtokosság összes földjét elméletben 20 részre osztották. Minden egész rész után – ami 16 hold volt – 16 nagy marhát, 4 kisebb marhát egynek tekintve, legeltethetett a birtokos. Az a közbirtokos, akinek nem volt a kvótának megfelelő mennyiségű állata, jogosult lett községbeli, de nem közbirtokos személy marháját – 1 forint 50 fillérért darabját – legeltetésre felfogadni. A szabályzat csak a teljes egészében közbirtokossági földre vonatkozott. Azokon a határrészeken ahol a közlegelőben úrbéresek is birtokosok voltak, meghagyták az 1848 előtti gyakorlatot.⁴⁰

A szinte folyamatosá vált legeltetési viszályok mellett egyre élesebbek lettek az erdőhasználati viták. Az 1871. évi LIII. t.c. rendelkezett az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatokról fennmaradt jog- és birtokviszonyok rendezéséről. A törvény X. fejezete külön rendelkezett Erdély, Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd megyék és Kővár-vidék úrbéri viszonyairól, s az erdei haszonvételekről. A faállományt az erdőzárlat elrendelésével akarták megőrizni. A favágást csak az erdészeti hatóság engedélyezhette, a legeltetés megoldását pedig a volt úrbéresek és földesuraik valamint az egytelkes nemesek közötti egyezségek megkötésétől remélték. A panaszokból ítélve ezeket az egyezségeket vagy meg sem köttették vagy nem tartották meg.

A birtok elkülönítések hiánya miatt sem az úrbéri törvény sem a helyi intézkedések nem eredményeztek megnyugvást.

Kővár-vidék megyei beolvasztása előtt, az autonóm törvényhatóság életének utolsó szakaszában, 1874 decemberében Berkeszpataka és Jéder erdőfenntartási szabályrendelettel próbált valamiféle rendet teremteni az erdőhasználatban, de arra való hivatkozással, hogy az erdőbirtokok tulajdonjogi elkülönítése még nem történt meg, a közgyűlés a szabályrendeletet nem erősítette meg, csupán tudomásul vette. Ugyanebben az esztendőben tárgyalták a kötelesmezői közbirtokossági erdő zárlatának megsértését. A helyszíni vizsgálat során a tilalomtörök elismerték, hogy a zárlat alá vett erdőben legeltették a juhaikat, de kijelentették, továbbra is legeltetni fogják, mert tulajdonjogot formálnak a területhez. Követelték az 1807:XXI. tc. 4.§ érvényesítését. Az ügy a megyei bírósághoz került.

Tény, hogy 1876-ig sem a közgyűlésen, sem az úrbéri bíróságon nem értek véget az erdők tulajdoni elkülönítésének és használatának vitái. 1876 áprilisában még megalkották az erdőkezelési szabályzatot,⁴¹ ami negyvenévenkénti fordulót engedélyezett. Azaz negyven éves kort elért erdőt lehetett irtani. Az irtás után a letarolt erdőt 10 évig legeltetési tilalom alá vonták. A belügyminisztérium jóváhagyó vagy elutasító válaszát azonban forrásaink nem tartalmazzák.

⁴⁰ SZSZBML Kővár-vidék közgyűlési jkv. 1869. jún.1. kisgyűlés

⁴¹ SZSZBML IV.B. 952 Állandó választmányi jkv. 1876. II. füzet április 4.

1876-ban az 1876. XXXIII. tc. mindkét autonóm területet beolvasztotta a környező vármegyékbe. Kővár-vidék vizsgált településeinek a nemesi közbirtokosságok a hagyományos módon működtek tovább, legnagyobb problémájuk az első világháborúig elhúzódó birtok elkülönítések megoldatlansága volt. Tevékenységükről a nagymértékű iratpusztulás vagy talán lappangás miatt szinte semmit nem tudunk.

A jászkunsági közbirtokosságok 1876 után

1876 után a Jászkunság immár vármegyei hatóság alá került helységeiben hatalmas változások történtek. Bekövetkezett a közbirtokosságok teljes szervezeti önállósodása. Az 1850-es évektől zajló pusztafelosztások körül kialakult társadalmi konfliktusok az 1880-as évek végére már lecsengőben voltak. A földtulajdonlás átalakulását nehezítette, hogy a redemptióból eredtetett jogok mindaddig érvényben maradtak, amíg a megváltott osztatlan közös tulajdonban hagyott utolsó pusztát fel nem osztották. A jászkunsági közbirtokosságok rendezetlen viszonyai az országgyűlésen is felszólalásra adtak okot. 1892 novemberében a képviselők arról polemizáltak, hogy a jászkunsági közbirtokosságok jogrendjéről abszolút nincs intézkedés, és érezhető annak szüksége, hogy ezek a közbirtokosságok felbomoljanak „és mindenkinek egyéni birtoka azon közbirtokból kitüntessék és telekkönyvezessék, hogy az egyéni szabadság, a birtokkal való rendelkezés lépjen az eddigi homály és bizonytalanság helyébe”⁴² A felszólaló a szabályozást ugyanazon a módon javasolta megoldani, mint az úrbéreseknél.

A redemptio után osztatlan közös tulajdonban hagyott föld egyéni tulajdonba adása kikerülhetetlen feltétel volt a közbirtokosságok szervezeti átalakulásához, új jogrendjének megszilárdulásához. A folyamat, amely az 1850-es években kezdődött, mindenütt társadalmi konfliktusokat okozott. Ezek a konfliktusok részben gazdasági és politikai síkon zajlottak a közbirtokosság és a községi eljárás között, másrészt a nagyobb birtokú redemptusok és a hajdani redemptusok elszegényedett utódai közötti földszerzési akciók voltak, harmadrészt a redemptus ősekkel nem rendelkező földnélküliek föld iránti vágyát jelenítették meg.

A Kiskunságban lángra kapott pusztakereső mozgalomban mindaz a konfliktus felszínre került, ami a Jászkun kerületben a legelőfelosztások és tagosítások során másutt is megmutatkozott. A legfontosabb eldöntendő kérdés az volt, kit tartanak redemptusnak, hiszen a felosztandó legelők a tőkeföld járulékaik voltak.⁴³ Bár a földet remélők beadványai szinte minden jogszolgáltatási fórumot megjártak, az osztás elvén egyetlen fórum sem változtatott. Földosztási elv maradt, hogy akinél a tőkeföld tulajdona volt, az részesülhetett a járulékokból. Az 1880-as években perek sora folyt a közbirtokosságok és a települések vagyonának, elsősorban a földtulajdonnak a végleges elkülönítéséért.

⁴² Képviselőházi napló 1892. VI. köt. 102. ülés, november 3.

⁴³ BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet 2005. 262. A puszták felosztása körüli konfliktusokkal részletesen foglalkozott még FEKETE János 1981., PÖLÖSKEI Ferenc 1956. ; CSEH Géza 1988. és 1990. ; Érinti OROSZI Sándor 1986.

Kiskunfélegyháza és redemptus közbirtokossága között 1882-ben zajlott a per.⁴⁴ Ekkor 1863 személy tartozott a közbirtokosságba. A perben megszületett egy állásfoglalás, amely a közbirtokosság kétes jogállására hívta fel a figyelmet. Idézem: „*a közbirtokosság nem is képez oly társaságot, mint a hatóságilag megerősített alapszabállyal bíró részvény vagy közkereseti társaságok, mely utóbbiaknál az alapszabályok szabják meg azt a módot, hogy a társasági közgyűlések mi rendelkezési joggal bírnak a társulati közös vagyon felett, ily alapszabályokkal a közbirtokosság nem bírván,*”⁴⁵ a városnak csak az egyes birtokosokkal lehet egyezkedni. Az ügy ekkor egy perszűntető egyezményvel zárult le.

1895-ben véglegesen felosztottak a közbirtokossági tulajdonban levő Csólyos, Páka, Harka, Kötöny, és Szent László pusztabirtokból összesen 9000 kh-at 3040 redemptus utód földigénylő között. A közbirtokosság tulajdonában 1160 kh félegyházi és 1761 kh szent lászlói föld maradt.⁴⁶

Jászberényben a szervezet hatáskörének szabályozása 1878-ban következett be. Ekkor különítették el a közbirtokosság és a város vagyonát, de a közbirtokosság elnöki tisztét még a polgármester töltötte be. A városi képviselőtestület tagjai közül is többen viseltek vezetői posztot a közbirtokosság testületében.⁴⁷ A vagyonmegosztás politikai konfliktusokat váltott ki. A város liberális érzelmű vezetése a Szabadelvű Párt mellett, a közbirtokos nagygazdák a nemzeti párt oldalán álltak. A konfliktus valódi oka azonban – Kiskunfélegyházához hasonlóan – az a törekvés volt, hogy a legelők felosztásából földet remélő kisbirtokosokat kiszorítsák a közbirtokossági tulajdonból. A pusztaosztást követelőkkel az állattartó nagygazdák álltak szemben, akik nem felosztani, inkább növelni szerették volna a legelőket, hiszen a külső kiskunsági pusztákat az 1880-as évekre már elveszítették. A többi jáász község ekkorra felosztotta a legelőit és intenzívebb gazdálkodásra tért, csak a kezes jószágnak hagytak kevés legelőt közel a faluhoz. A közbirtokosságaik is feloszlottak. Kivételként Jászkisér közbirtokossága tartott meg 4528 kh legelőt és Árokszállás volt pusztája, Jászszentandrás alakított közbirtokosságot 1894-ben.

Jászberény ellenkező utat választott, mint a kisebb jáász falvak. Berényben 1888-ban a már közbirtokossági tulajdonba került Mérges puszta 4231 kh-ja mellé újabb pusztákat vásároltak. Dabas határában vették meg Mánytelket és Ürböt, összesen 2850 kh területet, de ez a földre áhítózóknak nem jelentett reményt. A távoli puszták hasznosítására külön szabályzatot alkottak 1889-ben.⁴⁸ Ebben elfogadták, hogy Mánytelek puszta kizárólag legelőnek használható. Azok hajthattak Mánytelekre jószágot, akik Mérges pusztából járulékot birtokoltak. A járulék egysége 20 hold tőkeföld utáni legelő volt. A legeltethető állat-

⁴⁴ BKML Kf. lt. [Kiskunfélegyháza levéltára] Kiskunfélegyháza Polgármesteri hivatal iratai I. 2477/1882.

⁴⁵ BKML Kf. lt. Kiskunfélegyháza közgyűlési iratok 85/1883.

⁴⁶ KISS József 1968. 121.; 138.

⁴⁷ A kérdéskörrel Cseh Géza több tanulmányában foglalkozott. CSEH Géza 1988.; 1990/a; 1990/b.

⁴⁸ Jászberény város redemptus közbirtokosságának tulajdonát képező Mánytelek puszta használatára vonatkozó szabályzata. Jászberény, Brünauer Adolf könyvnyomdája, 1889. –Jászberényi Jász Múzeum 259. sz.

számot tőkeföld egységenként szabták meg. A legelő felosztását követelők azonban továbbra sem nyugodtak meg, s mivel szám szerint többségben voltak a városi vezetéstől remélték ügyük támogatását. Az 1894:12. tc. megszületésével azonban lezárulhatott a konfliktus. A törvény a külterjes állattartással foglalkozóknak kedvezett, hiszen úgy rendelkezett, hogy közbirtokosságokban ne a személyek száma szerint számlálják a szavazatokat, hanem a birtok arányában. A nagyobb birtokosok így megvédehették pusztáikat. 1903-ban mégis eladták Mérgecs pusztát, mert fenntartása gazdaságtalannak bizonyult. A vételárat felosztották a legelőilletményel rendelkezők között, s ezzel némileg enyhítették a kisbirtokosok elégedetlenségét.⁴⁹ A közbirtokosság alapszabályát 1878 után, 1895-ben és 1910-ben módosították.⁵⁰ Utóbbi, mintha az úrbéri törvények meg sem születtek volna „*Jászberény város redemptus közbirtokosságának szervezeti szabályzata*” megnevezéssel fogadták el. Ezen a néven hitelesítette Jász-Nagykunszolnok vármegye törvényhatósági bizottsága.⁵¹

A Nagykunságban szintén a 19. század végén történt meg a végleges vagyonmegosztás és ekkor születtek meg a közbirtokosságok alapszabályai. Túrkevéen 1890-ben, Kunhegyesen a megmaradt pecsét tanúsága szerint 1889-ben, más forrás szerint 1895-ben fogadták el az alapszabályt.⁵² Kisújszálláson 1886-ban zárult le az arányosítási per. A budapesti kir. ítélőtábla kimondta, hogy a „*jelzett közös területek felosztására szolgáló aránykulcsul kinek-kinek mostani bel- és külbirtoka váltságának mennyisége állapíttatik meg*”⁵³. 1895-ben elfogadott szervezési szabályzatukban, a közbirtokosság ügyeiben az így megállapított aránykulcs szerint szavaztak. Tehát a közlegelő Kisújszálláson is elválaszthatatlan járuléka volt a tőkebirtoknak. Az 1895-ös alapszabály tartalmazza a legelőrendtartást is. A kisújszállási közbirtokosság 1908-ban vásárolt újabb birtokot. Utóbbi vétellel a közbirtokosság tulajdonában lévő terület 7693 kh-ra növekedett, s mintegy 1500 birtokos közös tulajdona volt.⁵⁴ Karcagon, amint már említettem, 1882-ben alakították meg a városi képviselőtestülettől független 408 fős közbirtokossági képviselőtestületet a virilizmus elvei szerint. 1902-ig kiosztottak még 25 000 kh legelőt, az úgy nevezett réti földet. Az osztás után a közbirtokosság új szervezeti szabályzatot alkotott.⁵⁵ Később, 1909-ben ismét szabályozták a vagyonkezelést, s ezt a szabályzatot 1911-ben megújították. Legeltetési társulatot – mert erről rossz tapasztalataik voltak – csak az 1930-as évek végén alakítottak.

Összegzésként megállapítható, hogy a két autonóm terület közbirtokosságának jogi helyzete lényeges különbséget mutat. Kővár-vidék említett közbirtokosságai az úrbéri törvények után a jászkunokhoz hasonló birtokmegosztási és elkü-

⁴⁹ CSEH Géza 1990./b. 111.

⁵⁰ Jászberény város redemptus közbirtokosságának szervezeti szabályzata. 1910. – Jászberény, Jász Múzeum 261.sz.

⁵¹ Jász Múzeum 261. sz.

⁵² BOTKA János 1998. 135–139.; Vigh Márta adatközlő

⁵³ BKML Kf. lt., Kiskunfélegyháza közbirtokosságának iratai 1883. évi cs.

⁵⁴ ZSOLDOS István 1988. 45–46.

⁵⁵ OROSI Sándor 1986. 135–136.

lönítési problémákkal küzdöttek, de mindezt, mint nemesi közbirtokosság tették. Vagyon- és birtok elkülönítési vitáik a nagybirtokos nemességgel illetve azok volt úrbéréseivel voltak. A birtok elkülönítések hosszadalmassága, s a tulajdonosi jogokat nyert úrbéresek határhasználati jogosultságai inkább védekezésre készítették a közbirtokosságokat. A bizonytalan és ismeretlen következményeket nehezen és csak kevesek cserélték volna fel a megszokott – bár már erősen elmaradott – gazdálkodással. Közbirtokossági szervezetüket, amint nemességüket is, megingathatatlan szilárd alapnak tartották, amelyet nem érdemes a bizonytalan változásokkal háborítani. Úgy gondolták ráérnek kivárni, amíg a nagybirtokosok és úrbéréseik között lezajlanak a jogi procedúrák, ezért addig maradjon minden változatlanul.

A jászkun közbirtokosságok sajátos jászkun földtulajdont birtokoltak, de nem voltak nemesi közbirtokosságok. A pusztafelosztások során nem idegen nemesi birtokosoktól kellett tulajdonukat elkülöníteni, a tulajdon nevesítése birtokon belüli osztozás eredménye volt. Az osztozást bonyolította, hogy a tulajdon polgárosítását és a jászkun jogok lebontását párhuzamosan kellett végrehajtani, s ezt konfliktusok nélkül nem tudták megoldani. Ahhoz, hogy új alapokon építkezzenek, a régit teljesen le kellett bontani. A bontás végrehajtása a jászkun jogokon létesült közbirtokosságok keretében történt. A végrehajtás, s a közben bekövetkezett törvényi változások felemésztették a szervezeteket. Ezért, mire az utolsó közös jászkun pusztát felosztották és a redemptióból származtatott jogok elenyésztek, a legtöbb közbirtokosság feloszlott, s csak azok maradtak meg, amelyek az úrbéri törvények megszületése után vásároltak maguknak polgári földtulajdont. Az új jászkunsági közbirtokosságokban a birtokkal való rendelkezést alapszabályban rögzített paragrafusok szabták meg, amit az egyéni szabadság tiszteletben tartásával fogadtak el. Mások új társulási formában a legeltetési társulatokban, kertközösségekben találtak gazdasági lehetőséget.⁵⁶ A legeltetési társulatok azonban nem képezik tanulmányom tárgyát.

IRODALOM

BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet

- 1998 Közbirtokosságok a Jászkun Kerületben. In: Zounuk 13. Levéltári évkönyv. Szerk. Zádorné Zsoldos Mária. 185–216. Szolnok
- 2005 A jászkun autonómia. Szeged (Dél-Alföldi évszázadok 22.)
- 2007 Nemesi közbirtokosságok a Kővár-vidéken. Vallomásos összeírás 1803-ból. Kecskemét (Monumenta Muzeologica 1.)

BOTKA János

- 1998 „Falba helyezett emlékirás” Kunhegyesről. In: Kunhegyesi nagykun Kalendárium 135–139.

CSEH Géza

- 1988 Országgyűlési választási mozgalmak Jászberényben a kiegyezéstől a millenniumig. In: Zounuk 3. Szerk.: Botka János. 87–120. Szolnok

⁵⁶ PETERCSÁK Tivadar 1995. ; HAGYMÁSI Sándor 1986.

- 1990/a Redemptus közbirtokosságok szervezete a századfordulón és a városi önkormányzatok. In: Példák és lehetőségek 1. Szerk.: Jernei Bálint, Pethő László. 127–156. Szolnok
- 1990/b. Országgyűlési és önkormányzati pártharcok Jászberényben a millenniumtól az első világháború kitöréséig. In: Zounuk 5. Szerk. Botka János. 97–124. Szolnok
- FEKETE János**
- 1981 A kiskunfélegyházi pusztakeresők és az alföldi parasztmozgalom. In: Bács-Kiskun megye múltjából III. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. 71–155. Kecskemét
- FODOR Ferenc**
- 1942 A Jászság életrajza. Budapest
- FODOR István Ferenc**
- 2009 Béreltük Pákát. In: Jászsági évkönyv 2009. Szerk.: Pethő László. 255–269. Jászberény
- GARDA Dezső**
- 2002 A székely közbirtokosság. I–II. Csíkszereda
- HAGYMÁSI Sándor**
- 1986 Legeltetési intézmények Túrkevéen. In: Múzeumi Levelek 53–54. 80–107. Szolnok
- [Szerkesztőségi tudósítás]
1868. [Január 15-diki közgyűlésről] Jászkunság I. évf. január 19. 23.
- KÁLLAY István**
- 1978 Nemesi közbirtokosságok iratai az Országos Levéltárban. In: Levéltári Szemle, 1978. 2. sz. 203–210.
- Képviselőházi Napló**
- 1892 Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója VI. köt. Budapest
- KISS József**
- 1968 Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig (1868–1895.) Budapest
- OROSZI Sándor**
- 1986 A karcagi közbirtokosság szervezetének változása és szerepkörének módosulása a város gazdálkodásában. In: Zounuk 1. Szerk. Botka János. 129–144. Szolnok
- PALÁDI-KOVÁCS Attila**
- 2004 Kisnemesi társadalom és kultúra. In: Magyarország társadalomtörténete a 18–19. században I. Szerk. Faragó Tamás. 166–190. Budapest
- PETERCSÁK Tivadar**
- 1995 A karcagi kertközösségek. In: Tanulmányok és közlemények. Szerk. Ujváry Zoltán. 287–291. Debrecen–Szolnok

PÖLÖSKEI Ferenc

1956 Az alföldi parasztmozgalom. In: Századok 1956. 90. évf. 4-6.sz. 617–656.

HUNFALVY János

1865 Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények I. köt. Pest

SZENTGYÖRGYI Mária

1972 Kővár vidékének társadalma. Budapest.

SZERELEMHEGYI Tivadar

1882 Kis-Kun Félegyháza város monographiája. Nagykőrös

ZSOLDOS István

1988 A város gazdasági és társadalmi fejlődése a szabadságharctól az első világháborúig. In: Kisújszállás története III. Szerk.: Szabó László. 5–98. Kisújszállás